

B. KUZMICKAS

KATEGORINIS IMPERATYVAS I. KANTO ETIKOJE

Su I. Kanto vardu yra susijęs naujas Vakarų Europos filosofijos raidos posūkis ne tik pažinimo teorijos, estetikos, bet ir etikos srityje. I. Kantas įveikė ankstesnės etikos natūralistinį, spiritualistinį ribotumą, iškėlė naujas problemas, turėjusias reikšmingo poveikio vėlesnių laikų etikai. Didžiojo filosofo dorovės specifikos ir autonomijos, dorovinių reikalavimų universalumo aiškinimas iki šiol nepraranda teorinės reikšmės.

I. Kanto etikos išėties pozicija yra gamtinio būtinumo ir laisvės santykio problema, kurios sprendimu remiasi žmogaus samprata. Pagal I. Kantą, žmoguje „skirtingais santykiais“ slypi gamtinio būtinumo ir laisvės principai, žmogus yra nelaisva empirinė būtybė ir laisva protinė būtybė. Kaip gamtos dalis, žmogus yra vienas iš reiškinių ir todėl pavaldus empiriniam priežasties ir pasekmės dėsningumui. Jo poelgiai, pavaldūs išoriniam būtinumui ir psichologiniam praeities išgyvenimų determinizmui, gali būti numatomi, todėl nėra laisvi. Kartu žmogus, kaip mąstanti būtybė, yra anapus gamtinio būtinumo ir praeities determinizmo, todėl yra laisvas ir pavaldus tik privalėjimo dėsniams, kuriems paklustama laisvai. Proto laisvė ir yra dorovės pagrindas, o dorovė — specifinis žmogaus bruožas.

Taigi dorovės reikalavimai I. Kantui yra aukščiau už empirinę tikrovę, jis teigia, kad dorovės šia tikrove paaiškinti negalima. Visa, kas empiriška, yra „labiausiai kenksminga pačių papročių grynumui“¹. Todėl visa žmogaus visuomeninė aplinka, jo paties realioji būtis negali paaiškinti dorovės. I. Kanto požiūriu, dorovės negalima paaiškinti ir vidiniais žmogaus prigimties polinkiais bei norais, kurie yra subjektyvūs ir atsitiktiniai. Kokiais simpatijos, užuojautos ir meilės jausmais besi-

¹ *И. Кант. Сочинения, т. 4, ч. 1, М., 1965, с. 266.*

vadovautume, nė vienas iš jų negali būti dorovinio poelgio pagrindas. Dorovė negali būti paaiškinama tuo, kas tikrovėje yra ir ką mes apie ją žinome. Dorovė apskritai yra už empirinę tikrovę aiškinančio teorinio proto galimybių ribos.

Dorovės pagrindą, pagal I. Kantą, gali surasti grynasis praktinis protas. Šio pagrindo reikia ieškoti „ne žmogaus prigimtyje ar tose aplinkybėse, kuriose jis atsidūrė, bet a priori išimtinai grynojo proto sąvokose...“². Tiktai protas netobulai subjektyviai valiai nurodo objektyvų pagrindą, t. y. tokį, kuris yra laisvas nuo atsitiktinių priežasčių poveikio ir besąlygiškai reikšmingas visoms protingoms būtybėms. Dorovės dėsnis išvedamas ne iš žmogaus, o iš protingos būtybės apskritai sąvokos. Šis dėsnis negali būti grindžiamas laimės sąvoka, kuri yra empiriška ir neapibrėžta. Laimė yra ne proto, bet vaizduotės idealas. Žmogus, siekdamas laimės, niekada negali aiškiai pasakyti, ko jis tikrai nori. Tuo labiau šiuo noru negali remtis dėsnis, kuris griežtai nurodytų, ką reikia daryti, kad būtum laimingas.

Jeigu dorovė nesutampa su prigimties polinkiais, ji yra reikalavimas, privalėjimas, dvasinė prievarta. Objektyvusis dorovės principas yra prievartinis, proto liepimas, „o liepimo formulė vadinama *imperatyvu*“³. I. Kantas skiria hipotetinį ir kategorinį imperatyvą. „O jeigu poelgis yra geras tik *kam nors kitam* kaip priemonė, mes turime reikalo su *hipotetiniu* imperatyvu; jeigu jis yra geras *pats savaime*, taigi, būtinas valiai, kuri pati savaime atitinka protą, kaip jos principą, tai imperatyvas — *kategorinis*“⁴. Hipotetinis imperatyvas nurodo būtinas priemones tikslui pasiekti ir nepriklauso nuo to, ar šis tikslas yra geras, ar blogas. Kategorinis imperatyvas įsako atitinkamai elgtis dėl to, kad poelgis yra objektyviai būtinas, nes yra pats sau tikslas.

Tačiau tikslas pats sau gali būti toks poelgis, kuris atliekamas aukščiausios vertybės vardan. Tokia aukščiausia vertybė, kuri niekada negali būti priemone kitiems tikslams, yra žmogus, kaip protinga būtybė. Kategorinis imperatyvas remiasi principu, kad protinga būtybė yra pati sau tikslas. Iš to plaukia praktinis imperatyvas: „*Elkis taip, kad žmoniją ir savo asmenyje, ir bet kurio kito žmogaus asmenyje tu visada laikytum taip pat tikslu ir niekada nelaikytum jos tik priemone*“⁵. Žmogus yra aukščiausia vertybė ne savo konkrečia empirine būtimi, o tuo, kad jame slypi visa žmonija. „Moralinis dėsnis yra *šventas* (nepažeidžia-

² Ten pat, p. 223.

³ Ten pat, p. 251.

⁴ Ten pat, p. 252.

⁵ Ten pat, p. 270.

mas). Žmogus, tiesa, ne toks jau šventas, bet *žmonija* jo asmenyje turi būti jam šventa“⁶.

Sitaip I. Kantas apibūdino dorovės specifika. Dorovė, kaip žmonių praktinių santykių sritis, negali būti pajungta jokiai išorinei santykių sričiai, ekonominiam ar politiniam utilitarizmui, religijai ir pan. Dorovės tikslas yra žmogus. Todėl dorovė yra esminis žmogaus, kaip protingos ir laisvos būtybės, bruožas. Žmogaus gyvenimą tikrai žmogišku daro ne politinė ar kitokia veikla, o dorovinė valia, doroviniai poelgiai. Šie I. Kanto etikos bruožai kalba apie jos gilią humanistinę prasmę.

Tiesą, I. Kanto humanizmas buvo kitoks, negu šviečiamąjo laikotarpio mąstytojų. Pagal I. Kantą, vertingiausia žmogaus ypatybė yra ne laimės siekimas, bet dorovė. Laimės principą Kantas atskiria nuo dorovės principo, nors jų ir nepriešpastato. I. Kanto požiūriu, žmogaus prigimtis nėra nei gera, nei bloga. Nei geras, nei blogas yra ir natūralus žmogaus laimės siekimas. Tačiau natūralūs polinkiai nėra dorovės pamatas. Laimės siekimo turi būti atsisakoma, kai reikia doroviškai apsispręsti. Kaip pastebi O. Drobnickis, I. Kanto etikoje slypi mintis, kad žmogus, kaip protinga būtybė, yra „vertas daugiau, negu tenkinimasis tuo, kas jame yra“⁷, kad žmogus turi pakilti virš savo empirinės būties ir suvokti bei kurti save kaip laisvą dorovinę būtybę.

Tačiau dorovės dėsnį, pagal kurį aukščiausias tikslas yra žmonija, I. Kantas apibrėžia tik formaliai. Kategorinis imperatyvas nurodo: „*Elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu galėtum tuo pačiu metu pageidauti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu*“⁸. Objektivusis dorovės dėsnis reikalauja iš visų protingų būtybių vadovautis tokiomis maksimomis, kurias jos galėtų laikyti visuotiniu dėsniu.

Toks dorovės dėsnio apibūdinimas yra labai abstraktus. Tačiau dėmesį patraukia kitas I. Kanto kategorinio imperatyvo aspektas, nepaprastai reikšmingas humanistiniu požiūriu. Dorovės dėsnis yra objektivus, tačiau atskiro žmogaus valia jam yra pavaldi ne kaip išoriniam diktatui, bet kaip jos pačios nustatomam ir kuriamam reikalavimui. Žmogus paklūsta tokiam reikalavimui, tik laikydamas jį savo valios principu, protas paklūsta tik tam dėsniui, kurį pats sau duoda. Paklūsdamas savo paties dėsniui, žmogus paklūsta ir visuotiniam dėsniui. Tik šia prasme „laisva valia ir valia, pajungta dorovės dėsniams,— tai vienas ir tas pats dalykas“⁹. Tik paklūsdamas sau pačiam duotam dėsniui, žmogus yra laisvas.

⁶ Ten pat, p. 414.

⁷ *Философия Канта и современность*, М., 1974, с. 133.

⁸ *И. Кант. Сочинения*, т. 4, ч. 1, с. 260.

⁹ Ten pat, p. 290.

Šiais teiginiais I. Kantas išreiškia tą svarbią mintį, kad negali būti kitokių dorovės autoritetų, kaip paties žmogaus gera valia ir laisvas protas. Be savarankiško apsisprendimo negalimas joks dorovinis poelgis. Kiekvienas žmogus, kaip protinga būtybė, privalo pats sau duoti maksimumas, kaip universalius įstatymus, ir tik jų vienu laikytis, nepaisydamas jokių išorinių autoritetų. I. Kantas akcentuoja proto vaidmenį dorovėje, tiki, kad žmogus, pasikliaudamas savo protu, gali visais atvejais deramai doroviškai apsispręsti, ir tokį apsisprendimą laiko aukščiausiu asmenybės orumo požymiu.

Tačiau čia išryškėja vienas svarbiausių I. Kanto etikos ribotumų. Jeigu žmogus dorovėje vadovaujasi vien savo protu, tai kyla klausimas, kaip jis gali, pasikliaudamas autonomiško proto duodamomis maksimumais, išvengti subjektyvizmo ir savivalės? Kaip individualus protas gali nustatyti objektyviai reikšmingus elgesio dėsnius? I. Kantas aiškina, kad objektyvius dėsnius žmogus nustato, laikydamas savo elgesio maksimumas visuotinėmis normomis, įsivaizduodamas, kas atsitiktų, jeigu visi žmonės elgtųsi vienodai. Tačiau poelgio universalizavimas vis tik negali būti objektyvus dorovės pagrindas. Toks universalizavimas neapsaugo nuo subjektyvizmo ir savivalės dorovėje. Skirtingi asmenys visuotinai reikšmingais gali laikyti skirtingus, netgi priešingus, požiūrius. Tokių skirtumų negali pašalinti nei abstraktus reikalavimas žmogų visada laikyti tikslu, o ne priemone, nes gali būti skirtingai suprantami žmogaus poreikiai, jo paskirtis, gyvenimo prasmė. Reikalaujamas, kad kiekvienas žmogus besąlygiškai paklustų objektyviam dorovės dėsniui, I. Kantas nematė galimybės atskiro žmogaus įsitikinimus susieti su objektyvia istorine tikrove.

Pastaroji aplinkybė nulėmė ir I. Kanto ribotą dorovinio poelgio motyvo supratimą. I. Kantas teisingai pabrėžia, kad tikrai dorovišką poelgį nulemia ne polinkiai, atpildas, pasekmės, o įsitikinimas, nusistatymas visada atitinkamai elgtis. Ypač reikšmingas jo teiginys, kad dorovė nepriklauso nuo religijos. Tikrai doroviškas poelgis yra tas, kuris priklauso ne nuo kokių nors empirinių sąlygų, o vien nuo pareigos supratimo.

Tačiau dorovinio poelgio motyvą I. Kantas supranta per daug siaurai. Vieninteliu dorovinio poelgio motyvu jis laiko objektyvų dorovės dėsni. „Ne baimė, ne polinkis, o tik pagarba dėsniui yra tas motyvas, kuris gali suteikti poelgiui moralinės vertės“¹⁰. Dorovėje nėra nieko daugiau, kaip pagarbos jausmu grindžiamas savanoriškas nusistatymas ir pasirinktos maksimums laikymas bendražmogiška norma.

¹⁰ Ten pat, p. 283.

Pagarbos jausmą I. Kantas laiko ypatingu išgyvenimu, besiskiriančiu nuo jausmų, kylančių iš prigimties. Pagarbos jausmas kyla ne iš prigimties, o iš grynojo praktinio proto, dėl to šis jausmas tik šiek tiek yra malonus. Mes labai nenoriai reiškiame pagarbą kitam žmogui, nes, gerbdami kitą už gerą pavyzdį, mes žeminame save ir dėl to kenčiame. Taigi, gerbdami kitą žmogų, mes įveikiame tuos jausmus, kurie kyla iš prigimties. Subjektyvią dorovinio apsisprendimo pusę I. Kantas aiškina pagarbos dorovės dėsniumi jausmu. „...Pagarba dėsniumi yra ne dorovės paskata, o pati dorovė, jeigu ją traktuosime subjektyviai, kaip motyvą...“¹¹. Žmoguje tikros pagarbos yra verta jo valia, sugebanti nustatyti sau dorovės dėsnį ir jam paklusti. Keldamas svarbiausias etikos problemas, I. Kantas dažnai sprendė jas formaliai ir tai kliudė jam plačiau atskleisti visuomeninį dorovės turinį.

¹¹ Ten pat, p. 401.